

РЕЦЕНЗИЯ

от проф. д-р Светлана Стойчева

върху дисертационния труд на доц. д-р Огняна Атанасова Георгиева-Тенева
ГРАЖДАНСКИ ЦЕННОСТИ В БЪЛГАРСКАТА ДЕТСКО-ЮНОШЕСКА ПОЕЗИЯ
(1878 – 1918)

за придобиване на научната степен „доктор на науките“

Следя научното израстване на Огняна Георгиева-Тенева още от докторската ѝ дисертация, публикациите, участията ѝ в научни конференции. Всички те неизменно излъчват нейната изключителна дисциплина на поведение, говорене и писане: висока степен на отговорност при проучване и структуриране на материала, прецизно обмисляне на тезите, конкретност и точност на изказа. Тези ѝ качества са разгърнати още повече в представения за журиране труд за придобиване на научната степен „доктор на науките“. Можем да го наречем зрелия плод на научните ѝ търсения около гражданската проблематика в българската литература за деца и юноши. Надграждането е налице, така да се каже, и в хоризонтала (по отношение на проблематиката и привлечения материал), и във вертикала (по отношение на задълбочаване на питанията).

За обект на изследването си авторката е избрала периода Освобождението – краят на войните – периода на първостроителството на гражданското общество в новоосвободена България и на особена ангажираност на институциите с тази задача, на първо място, училището. Училището от своя страна се обръща към сугестивните възможности на литературата за деца и юноши.

На гражданската тематика в българската литература за деца и юноши не е обръщано досега специално внимание от литературната история и теория. Т.нар. възпитателни идеи обикновено са анализирани „в пакет“ (единствено трудовата тематика е отделно изследвана от Божанка Константинова). Освен това клишираната представа, че темите, заложили през Възраждането в тази литература, не търпят никакво кой знае какво обогатяване и развитие в първите десетилетия след Освобождението, също обяснява убягването на точно тази тема от изследователския фокус.

Има още един важен импулс за осветяването на темата и проблематиката около нея, уловен от Огняна Георгиева-Тенева: очевидното нарастване на нейната актуалност след 1989 г., когато във връзка със смяната на обществената система отново се заговаря активно за параметрите на гражданското общество и започват да се търсят пропуските в гражданското образование на подрастващите. Това безспорно придава съвременен патос на изследването, иначе издържано в строго литературно- и педагогисторически рамки (първите по-скоро вписани във вторите). След толкова усилия да бъде изграден гражданинът на социалистическото общество днес сме наясно, че гражданин на демократичното общество още по-трудно се възпитава. Историческият ракурс би бил от полза, подсказва трудът на Огняна Георгиева-Тенева.

Интересна е общата констатация на авторката на труда, че гражданските ценности вървят „едно рамо напред“ пред традиционните, надминаващи ги естетически: „с повишена грижа за художествено въздействие“ (О. Г-Т.). С други думи казано, модернизацията на идеите върви заедно с естетическата модернизация: „Предпоставките за повишаване на грижата за художественото въздействие за сметка на педагогическото са разнообразни, но основната откриваме в дълбинното оценностяване на свободата, което намира израз не само в смисъла, но и в начина на поетическото говорене: инструктивният тон е несъвместим с принципа за свободата.“ (с. 21)

Насочването не само към авторските книги и периодиката, но и към христоматиите, антологиите, поетическите сборници, читанките и учебниците (според цитираните в края на труда надвишаващи 120) намирам не само като стремеж към по-голяма обхватност на изследвания материал, но и методологически необходимо: тъкмо христоматиите и антологиите се подчиняват на ценностни и естетически вкусове, а читанките и учебниците по правило ги канонизират. Изборът на поезията е също безалтернативен по литературноисторически причини: през разглеждания период поезията все още доминира над прозата и драматургията (повтаряйки началото на всяка литература) и съответно тя изнася и художествените, и идеологическите, изобщо всички видове поръчки, които могат да ѝ бъдат вменени.

Първа глава завръща разглеждането на литературата за деца и юноши в едни просветителски параметри, които съвременната литература почти е забравила: особено що се отнася до познавателните и възпитателните задачи, първоначалната причина за възникване на тази специфична литература. За разлика от периоди, в които се издига като първостепенна естетическата стойност на тази литература, в първите четири

десетилетия след Освобождението писателите разработват на първо място нейния възпитателен потенциал, включващ и гражданските ценности. В този смисъл поезията действително се оглежда в „огледалото на педагогиката“, за да изрази ценности, които с право Огняна Георгиева-Тенева определя като „модерни“: *„свобода на волята и инициативността, човешко достойнство, съпротива срещу унижението, върховенство на правото, поддържане на публичен ред, демокрация на участието, възискателност към журналистиката, конструктивно общуване, преодоляване на предразсъдъците, критично отношение към злоупотребата с власт“* (с.60-61)

Във втора глава, „Гражданството в диалога на „детските“ дискурси“, авторката находчиво включва своите собствени методически ресурси (визирам някогашните й занимания с методика на литературата), насочвайки се към проучване на учебните програми по литература, разработките на методици, учители и инспектори, нововъведения след 1878-ма предмет „Гражданско учение“. Целта е да докаже сериозното ангажиране на държавата с формирането на граждански ценности у подрастващите. Христоматии като тази на Вазов и Величков, освен следващи европейската мяра на литературата, се оказват медиуми и на „модерните разбирания за публичния живот“ (О. Г-Т.) В периодиката за деца и юноши също не е пропусната „червената нишка“ на гражданското възпитание: къде другаде, ако не там да се търсят художествените решения на възпитателните императиви – авторката го доказва дори чрез едно такова специализирано издание като „Картинна галерия“ и продължава с лирическите сборници и антологии. От следващите глави разбираме, че дори правни и кризисни въпроси, като неразбирателството в Народното събрание, се повдигат в периодичния печат за подрастващите. Тук наред с лириката би трябвало да се обърне специално внимание на засилената функция на баснята именно във връзка с гражданската проблематика и с констатирането на първите „препъни камъни“ пред свободното общество.

Трета глава, „Свободата на личността като лирическо послание“, открива дебата за „послушното дете“ в самите лирически текстове във връзка със сблъсъка на двете диаметрално противоположни концепции за възпитанието на детето: най-общо казано, на свободната и на подчинената воля. През Възраждането е ясно коя от двете надделява. Имам известни резерви по отношение на интерпретацията на стихотворението на Васил Попович „Разкаяние“. Факт е, че е единственото стихотворение в стихосбирката му, написано в женски род, и предполагайки женската изначална греховност, авторът предлага всъщност едно молитвено стихотворение-

матрица, което да „послужи“ след всеки „грех“ на малкото момиченце (а може би и порасналото) – т.е. то е много повече патриархален, отколкото граждански рефлекс.

В тази глава Огняна Георгиева-Тенева на пръв поглед изненадващо свързва тематичното поле на играта с предмета на изследването си – гражданската проблематика. Детската игра обикновено се асоциира с независимия детски свят, с детската автономност („детския остров“, ако използваме метафората на Ран Босилек). От друга страна, действително няма къде другаде да се прояви свободното дете освен в играта (останалото е деонтическо възпитание). Тъкмо в играта инфантилно се репетират възрастните модели, включващи не само семейните и родовите, но в крайна сметка и гражданските.

Критически прочит на знаците на българската държавност (четвърта глава) в поезията за деца и юноши също не е правен досега. Тук изненадата идва от регистрираното нееднозначно отношение към образите на държавността и намекнатата (а някъде и ясно заявена) гражданска удовлетвореност/неудовлетвореност от състоянието на държавата и нейните институции. Още в началото на изследването си авторката предупреждава: „Спрямо основния корпус в детско-юношеската ни литература, който внушава усещане за хармония и смислена, стабилна подреденост на света, поезията с граждански послания е пространство на бурите“ (с. 18) Оттук и сближаването на литературата за деца с литературата за възрастни, когато фокусът е насочен към сенчестата страна на гражданската проблематика и утопичната позиция спрямо детето и детството е напълно забравена (примерите със сатирите на Стоян Михайловски, гражданските елегии на Петко Р. Славейков). Това довежда до вклиняването на нови тоналности, жанрове и поетски в литературата за деца и юноши (например появата на критико-сатирични нотки и разгръщане едва ли не на цялата жанрова палитра на комичното). При констатиране на рязката девалвация на патриотичните и нравствени ценности на обществото ни гражданското възпитание се трансформира в гражданска критика.

Следващите глави доказват „овъзрастяването“ на литературата за деца когато проектира обществена проблематика, особено ако е негативна: „...но лирическите текстове, които проучваме, рисуват атомизирано общество, егоистична самоизолация, нестихващи противоречия, конфликти и остри сблъсъци.“ (Автореферат, с. 20) В случая гражданското възпитание разчита на разобличената безгражданственост. Тази стратегия очевидно издига очакванията и към читателя – само читател с развито

гражданско съзнание може да възприеме и оцени подобна критическа поезия (примерите са в изобилие).

Гражданските аспекти на посланията, отправени чрез поезията за деца, свързани с военната тематика, са потърсени в главата „Детска поезия под пагон“ (особено разсъжденията около т.нар. „войнски дълг“). Опитът е да се улови динамиката на отражение на тази още по-малко „детска“ проблематика от началото до края на разглеждания период, когато, знаем, България е въввлечена в няколко войни от различен характер. Например след като разпознава негативната гражданска позиция към Междусъюзническата война и в лириката за деца и юноши, авторката констатира спада на „детскостта“ и внасянето на определено „възрастни“ въпроси в лириката за деца: „Детската аудитория попада в нова орбита на литературната комуникация, където развлекателно-забавното, едва направило първите си стъпки, изчезва.“ (с. 26)

Седма глава, „Лирическо слово за словото“, разглежда как е представена в поезията ни за деца и юноши една от най-важните ценности на демокрацията – свободата на словото. Тук Огняна Георгиева-Тенева се опитва да попълни възможно най-изчерпателно картата на сблъсъците на противоположни дискурси в изследвания материал. Манипулативното говорене вече се е настанило в официалната обществено-политическата „речовитост“. Положителните послания се извличат сложно през комично-сатиричното преекспониране на негативния образ на словото – това не е за малки деца.

Въпрос: Надмогат ли гражданските идеи в лириката ни за деца патриархалните рефлексии на българския писател за деца?

Въпрос: Възможно ли е все пак да се открие амбивалентност в разбирането на гражданските ценности в изследвания период? Или критическата позиция срещу институционалността и държавността е много, много далече?

Авторката истински се е вдала в темата си, предполагаща преди всичко контраестетически ракурс. Без да забравя естетическата стойност на разглежданите творби, тя достига до един друг, по-дълбок план на литературата за деца, отнасящ се до обществото и до антропологичните основи на живота с другите (казано по познатото заглавие на Цв. Тодоров). В това виждам най-големия принос на труда. От тази гледна точка нейният труд ще бъде незаобиколим от следващите изследователи на литературата за деца и юноши.

Ето защо убедено подкрепям кандидатурата на доц. д-р Огняна Атанасова Георгиева-Тенева за придобиване на научната степен „доктор на науките“.

20.06.2022

проф. д-р Светлана Стойчева